

blemen (aan de linkerkant) met de vertaling (aan de rechterkant) in hoofdstuk 7, maken de vertalers de emblemen een stuk toegankelijker voor een modern publiek. Het zal geen gemakkelijke klus zijn geweest, maar het resultaat is mooi.

*Art, controversy and the Jesuits* maakt hier en daar de indruk een Jezuïtische apologie te zijn voor de *Imago*, in reactie op alle kritiek die het boek te verduren kreeg in de zeventiende en achttiende eeuw en de verwaarlo-

zing in de tijd erna. De auteurs zouden wat meer hebben kunnen proberen hun onderzoek relevanter te maken voor historici die niet per se geïnteresseerd zijn in de geschiedenis van de Jezuïeten. Voor de onderzoekers die deze belangstelling wel hebben, is dit een mooie bijdrage aan de historiografie.

**Jasper van der Steen**, Humboldt-Universität zu Berlin

Tom Verschaffel, *De weg naar het binnenland. Geschiedenis van de Nederlandse literatuur 1700-1800, de Zuidelijke Nederlanden* (Uitgeverij Bert Bakker; Amsterdam, 2016) 400 p., ill., €39,95  
ISBN 9789035143753

## Nieuwe bloemen uit een braakland

De publicatie van Tom Verschaffels *De weg naar het binnenland. Geschiedenis van de Nederlandse literatuur 1700-1800, de Zuidelijke Nederlanden* is een bijzonder heuglijke gebeurtenis voor het vakgebied van de Nederlandse letterkunde. Het is dan ook niet zomaar een boek. Met *De weg naar het binnenland* is de ambitieuze serie 'Geschiedenis van de Nederlandse literatuur' eindelijk compleet: elke periode van de Nederlandse literatuur heeft nu een eigen handboek, geschreven door een of meerdere specialisten. Maar mijn blijdschap komt niet alleen voort uit opluchting: het is werkelijk een zeer bewonderenswaardige studie. Het brengt een verhaal dat we nog niet hadden, en weet dat breed in te kaderen, genuanceerd en met overwicht te vertellen, en te omlijsten met rijke voorbeelden, zonder dat de rode draad daar ooit onder verloren gaat. *De weg naar het binnenland* is zonder enige twijfel een prachtige aanwinst voor het vak.

Binnen de serie 'Geschiedenis van de Nederlandse literatuur' is *De weg naar het binnen-*

*land* om verschillende redenen een atypisch deel. Het is aanmerkelijk dunner dan de andere delen, mede omdat Verschaffel niet een uitgebreide vaktraditie kon synthetiseren. Het onderzoek naar de achttiende-eeuwse Nederlandstalige literatuur uit de Zuidelijke Nederlanden is uiterst summier, zodat Verschaffel veel onbekende of vergeten primaire bronnen zelf boven water haalde. In die zin is *De weg naar het binnenland* eerder een prikkelende verkenning van een nagenoeg braakliggend onderzoeksterrein dan een overzicht van decennia aan vakgeschiedenis. Dat afwijkende karakter is niet alleen het gevolg van het object dat centraal staat, maar ongetwijfeld ook van de auteur. Tom Verschaffel, historicus in plaats van letterkundige, kadert de Zuid-Nederlandse letterkunde breed en cultuurhistorisch in.

*De weg naar het binnenland* is niet – Verschaffel zegt het nadrukkelijk in de inleiding – een boek over literaire hoogstandjes die moeten bewijzen dat de Nederlandse literatuur rijker is dan we dachten: het moest geen zoektocht worden naar 'schaarse bloemen in het

braakland' (p.18). Het boek wil juist de plaats van de Nederlandstalige literatuur in de cultuur en maatschappij van de Zuidelijke Nederlanden begrijpen. Er werden in het achttiende-eeuwse Zuiden aardig wat teksten in het Nederlands gepubliceerd, maar het gaat dan 'om teksten die niet tot de "schone letteren" of tot de "hogere" of "zuivere" literatuur worden gerekend. Aan de productie van een "literaire letterkunde" was in de Oostenrijkse Nederlanden weinig behoefte' (p.18). Dat kwam omdat niet het Nederlands maar het Frans de status van 'cultuurtaal' had. Het Nederlands werd vooral gebruikt als een breed en niet-geleerd publiek aangesproken moest worden: 'Concreet betekent dit dat het Nederlands werd gebruikt in het theater, en voor gelegenheidsliteratuur [...] en teksten die bedoeld waren om [...] te beïnvloeden en te verbeteren' (p.17). Mede als gevolg van deze eigen functie van de Nederlandstalige tekstuele cultuur, vat *De weg naar het binnenland* het begrip literatuur breed op: er is aandacht voor teksten die we niet tot de 'schone letteren' rekenen, zoals politieke pamfletten of religieuze hulpboekjes, en voor teksten die primair een sociale en performatieve functie vervulden, zoals toneelstukken en lijkdichten op overleden vorsten. Om de plaats van de Nederlandstalige literatuur te schetsen, wordt een hoofdstuk gewijd aan de organisatie van het literaire bedrijf en in het eerste hoofdstuk inzicht geboden in de positie van het Nederlands als taal (met aandacht voor meertaligheid en de productie van normatieve taalboeken).

De studie is niet chronologisch geordend, zoals in veel andere delen het geval is, maar veelal georganiseerd volgens de verschillende omgevingen waarin het Nederlands functioneerde: het theater, de religie, de politiek. Verschaffel laat genuanceerd zien op welke manieren de literatuur met die verschillende con-

texten interfereerde: zij kon zowel rebels als conformistisch zijn, zowel Verlicht als anti-Verlicht, zowel vooruitstrevend als behoudend. Ik was soms getroffen door de grote continuïteit die het literaire leven kenmerkte: rederijkersstructuren bleven overeind, poëtische ideeën uit de zeventiende eeuw waren nog steeds actueel, religieuze catechismussen werden eindeloos herdrukt. Maar tegelijkertijd morrelt Verschaffel ook aan bekende beelden: 'De Oostenrijkse Nederlanden worden bepaald niet als een haard van Verlichting beschouwd', maar een 'ander beeld ontstaat als de graad van Verlichting niet wordt afgemeten aan de grote auteurs die het land heeft voortgebracht, maar aan de verspreiding van en vertrouwdheid met verlichte teksten en denkbeelden' (p.204).

Tegenstrijdig aan de uitgangspunten van de serie is de keuze om de Zuidelijke Nederlanden apart te behandelen, nadat de achttiende-eeuwse Noordelijke Nederlanden al besproken werden in *Worm en donder* van Inger Leemans en Gert-Jan Johannes. De serie als geheel had zich tot doel gesteld om Noord en Zuid per tijdsperiode in interactie met elkaar te bespreken: hoe kan het anders met de Taalunie als geldschietter! De auteurs van de delen over de achttiende eeuw legitimeren hun keuze voor een gescheiden behandeling met het argument dat de Noordelijke en Zuidelijke letterkunde zich verschillend ontwikkelde en dat beide weinig met elkaar in contact stonden: 'Ze waren elkaars buitenland' (p.22). Die afstand is echter niet uniek voor de achttiende eeuw. Ook in andere delen zijn de verhalen over Noord en Zuid soms enigszins verwrongen bij elkaar gevoegd. Voor de coherentie van de boeken is de keuze van Verschaffel, Leemans en Johannes een gelukkige; voor de serie als geheel is het jammer. Gelukkig geeft Verschaffel zijn verhaal over de Zuid-Nederlandse literatuur wel veelvuldig reliëf door vergelij-

kingen met en verwijzingen naar de situatie in het Noorden. Hij heeft bijvoorbeeld oog voor de bekendheid van de Noordelijke letteren in het Zuiden (de Noordelijke standaard was vaak de gouden standaard), en vergelijkt de institutionele situatie in het Zuiden met die in het Noorden.

Na lezing van *De weg naar het binnenland* blijf ik achter met nieuwe onderzoeksvragen en -perspectieven, maar ook met een onbevredigde behoefte: wat zou ik graag nog meer zien van het publiek dat de Nederlandstalige teksten in het Zuiden consumeerde. In de in-

leiding stelt Verschaffel vast dat dat een breed publiek was, maar de publieksgroepen krijgen verder nauwelijks kleur (jeugd, vrouwen, arbeiders?). Verschaffel eindigt zijn studie met een expliciete verwijzing naar de titel: in het meertalige landschap van de Zuidelijke Nederlanden 'loopt een weg naar de "eigen" Nederlandse literatuur', en 'op die weg lopen mensen' (p.283). De producerende mensen hebben we nu veel beter in beeld: nu de consumenten nog.

Feike Dietz, Universiteit Utrecht

### *Nieuwste Tijd*

Chantal Bisschop, *Meer dan boer alleen. Een geschiedenis van de Landelijke Gilden, 1950-1990* (Universitaire Pers Leuven; Leuven, 2015) 401 p., ill., krt., tbl., grf., €55,- ISBN 9789462700260

## **Tussen landbouw en rurale ontwikkeling. Een nadere beschouwing op de organisatie van het Vlaamse plattelandsleven 1960-1990**

Chantal Bisschop promoveerde in 2012 op een studie naar de Boerenbond, en meer specifiek de ontwikkeling van de Landelijke Gilden in de naoorlogse periode 1950-1990. *Meer dan boer alleen* is gebaseerd op onderliggend onderzoek dat Bisschop verrichtte aan het Interfacultair Centrum voor Agrarische Geschiedenis, verbonden aan de KU Leuven.

De Boerenbond vindt net als andere West-Europese landbouworganisaties haar oorsprong in de agrarische crisis van de negentiende eeuw. De analyse van Bisschop richt zich op de naoorlogse jaren, waarin de Boerenbond zich moest aanpassen aan een snel veranderende rurale context die verder reikte dan de landbouw. Industrialisatie, verstedelijking en toegenomen multifunctionaliteit speelden eveneens een belangrijke rol op het platteland. De Boerenbond antwoordde op deze veranderingen door haar organisatie-

structuur aan te passen. Met de oprichting van de Landelijke Gilden in de jaren zeventig veranderde het karakter van de Boerenbond, door Bisschop opgevat als *social movement*. Met de studie naar de onderliggende evolutie positioneert Bisschop haar onderzoek binnen de *new rural history*. Door het accent te leggen op de verruimde rurale identiteit van de Boerenbond, die tot uitdrukking kwam in de Landelijke Gilden, levert zij een vernieuwende bijdrage aan het onderzoek naar de veranderende positie van landbouworganisaties.

Het verhaal achter de ontwikkeling van de Landelijke Gilden binnen de bredere Boerenbond kent een chronologische opbouw. De eerste twee hoofdstukken vormen de opmaat richting de uiteindelijke hervorming. De urgentie tot koerswijziging groeide in de jaren zestig en resulteerde in 1971 uiteindelijk in de aanneming van de Grondkeure door het be-